Проф. Н. Сумцов.

СТАРІ ЗРАЗКИ
УКРАЇНСЬКОЇ
НАРОДНОЇ СЛОВЕСНОСТИ

II 01169

6

77070.

ХАРЬКІВ.
Друкарьня „Печатне Діло“, Конторська, Клещовській, № 3.
1910.

Старі зразки украінськоі народноі словесности.

[library stamp]

Найстарійша звістка про руську пісню йде од арабського письменника X віка Ибн-Фоцлана. Він бачив, як ховали якогось заможного чоловика. Дівчина, его рабиня, повинна була теж умерти, щоб піти з ним на той світ. Вона щодня пила мед і співала, а в день самоі смерти ii пидняли на високий човен, на якому лежав небіжчик; дали ій келих горілки, вона заспівала і випила. Фоцланові пояснили, що це вона попрощалась з своіми подругами і приготовилась вмирать. Далі ій дали другу кружку вина, і вона заспівала останню довгу пісню [1]. Нажаль, Ибн-Фоцлан нічого не каже про зміст пісень. Очевидно, пісні були похоронні, на кшталт пізнійших причитаннів по мертвих.

На похоронні плачі натякають де-які причитання в Слові о Полку Игоря, напр., «жены руския въсплакашася аркучи: уже намъ своихъ милыхъ ладъ ни мыслью смыслити, ни думою сдумати, ни очима съглядати, а злата и серебра ни мало того потрепати». Майже одночасно в літописі під 1078 р. князь Ярополк так жалкуе по своему померщому батькові: «отче, отче мой! что еси пожил безъ печали въ свѣтѣ семь» [2]. Під 1085 р. в літописі е плач Гліба по братові Борисові, з яскравими рисами народнаго плачу по братові: «Увы, мнѣ, Господи! луче бы ми умрети съ братомъ, неже жити на свѣтѣ семь; аще бо быхъ, брате мой, видѣлъ лице твое ангельское, умерлъ быхъ съ тобою; нынѣ же что ради остахъ азъ одинъ? гдѣ суть словеса твоя, яже глагола ко мнѣ, брате мой любимый? нынѣ уже неуслышу тихаго твоего наказанья» [3]...

В листі кн. Володиміра Мономаха до Олега Святославича е коротенька, але дуже цінна вказівка на весільні пісні. Почувши, що Олег вбив его сина Ізяслава, Володимір просив Олега вернуть ему жінку небіжчика: «да быхъ оплакалъ мужа ея и оны сватбы ею, въ пѣсний мѣсто: не видѣхъ бо сею первѣе радости, ни вѣнчанья ею, за грѣхи

---

1) *Ждановъ*, Рус. поэз. въ домонг. эпоху, въ Кіевск. Унив. Изв. 1879, V, 294.

2) *Ждановъ*, 297.

3) *Лаврент. Лѣтоп.*, изд. 1872, стр. 133.

своя». І тут же Володимір додае в чисто народнім дусі, що виплакав свое горе, бідна вдова «сядеть ако горлица на сусѣ древѣ желѣючи» [1]).

В старих памьятниках, найбільш въ церковних уставах і правилах XI і XII ст., часто згадуються «волхвованія», «чародѣянія», «вѣдовство», «потворы». «бѣсовское пѣніе», і треба признати, що старі духовні тут, мабуть, мали на увазі замови і намови, які безперечно вже істнують на Русі-Україні спокон-віку, бо замови зустричаються у всіх старих народів; без них в давни часи люде не могли обходиться. Замови мали в житті велику вагу і іми користовались в болістях, на війні, пахаючи поле, на родинах, на весіллі, у всіх важних обставинах життя.

В Несторовім житії св. Ѳеодосія е цінна вказівка, як київські князі кохались в піснях у себе дома. Коли Ѳеодосій раз якось зайшов до князя в світлицю, то побачив «многыя играющи прѣдъ нимъ, овы гоусельныя гласы испоущающе, другыя же оръганьныя гласы поюще, и инѣмъ замарные пискы гласящемъ, и тако всѣмъ играющемъ и веселящемся, яко же обычаи есть прѣдъ князьмъ». Тут все цікаво, найбільше те, що такий був вже звичай, що так робилось завсігди, і тут переліčуються гласи гусельнії, органні і замарьні, инакше сказати, грали на гуслях, на органах і співали якісь-то заморскі, чужоземні пісні.

В великоруських билинах про Добриню збереглись давні риси піснотворчества, дуже нагадуючи про те, що бачив колись Ѳеодосій в княжескій свитлиці. Добриня на бенкеті

...... началъ гуселокъ налаживати,
Струну натягивалъ будто отъ Кіева,
Другую отъ Царя-Града
І третью з Еросолима,
Танцы онъ повелъ то велики,
Припѣвки-то онъ припѣвалъ изъ-за синя моря [2]).

Легко бачити, що ці «припѣвки изъ-за синя моря» дуже нагадуютъ Ѳеодосіеві замарьні пісні, а також чудовні струни «отъ Кіева» нагадують старі гусельні гласи.

В старовину велике значіння мали поважні историчні і величальні пісні, в яких прославляли князів за їх сміливі походи на ворогів, за прихильність до своіх людей, за іх хліб-сіль. Такі пісні в XI віці вже співали храброму кн. Мстиславу († 1036 р.), старому кн. Ярославу († 1054 р.), красному Роману Святославовичу († 1079 р.), співали іх

[1]) *Лаврент. Лѣтоп.*, изд. 1872, 244.

[2]) *Рыбниковъ*, Пѣсни, II, 31.

на широкий лад, з ріжними вимислами, з приказками, наприклад, «тажко ти головѣ, кромѣ плечю, зло ти тѣлу без голови», мабуть в тім значінні, що князь і народ повинні йти поруч.

Вславляючи князів так пісні і звались мабуть славою. Вони кінчались так, як закінчено Слово о Полку Игоря XII віка — «Слава Игорю Святославличу, буй-туру Всеволоду, Владиміру Игоревичу, здрави князи и дружина », або як в XVI і XVII віках кінчали козацькі думи:

Слава не вмре, не поляже!
Буде слава славна
Помиж козаками,
Поміж друззями,
Поміж рицарями,
Поміж добрими молодцями.
Утверди, Боже, люду царьского,
Народу христіанського,
Війська запорожського
На многія літа
До конця віка [1]).

Старі літописи мають багато історичних оповіданнів і баёк про давні часи, про походи на греків і хазар, про свари і бійки князів. Шановні вчені Сухомлинов, Костомаров, Бестужев-Рюмин Маркевич, Шахматов зібрали і упорядкували їх досить гарно, з дослідами, які з пісень та казок було зложено ченцями, які дружиною. Дружинні сказання переходили до народа і лунали по городах і селах. Де котрі історичні оповідання були мабуть сперш піснями, приміром, як хазари почали було брать з полян дань і злякались, що вони дали дань мечами гострими на обидва боки. Такі данники, сказала хазарська старшина, і з нас будуть згодом брати податки. Може піснею було і те оповідання старої літописи, як греки хотіли обійти князя Святослава подарунками. Багато усяких казок ходило про князя Олега і княгиню Ольгу. Значна частина їх ввійшла в літописи XII віка. Ці легенди здебільша, мабуть, зайшли на Русь-Україну в X і XI віках з варягами і на Русі були пероороблени [2]).

Бестужев-Рюмин, розглядаючи джерела літописи XII віку, теж думав, що иньші предания літописець здобув в письменних записях, а иньші знайшов в піснях. Як каже Б.-Р., оповідання про герць Мстислава з Редедею має риси епичного твору. Після оповідання про смерть кн.

---

[1]) *Антоновичъ* и *Драгомановъ*, Ист. пѣс. I, 113 и др.

[2]) *Костомаровъ*, Монографіи, XIII, 44, 126 и др. *Сухомлиновъ* в, «Основі» 1861, VI, 63 і др.

Романа додано, що «суть кости его и доселѣ тамо лежаче, сына Святославля, внука Ярославля»; слова ці буцім натикують на ті пісні, котрі малюють, як дощ моче в степу козацькі кістки. Дуже цікаво те місце в літописі Ипатьевського списку, де виступа співець Орь, котрий йде з Дикого поля на далекий Кавказ, щоб відтіль завернуть до дому половецького князя. Коли той не слухав ёго, Орь дав ёму понюхати любимого зілля, що росте в степу, евшан. Після того князь заплакав і вернувсь до дому [1]).

Хоч оповідання це в грунті було половецьким, але воно на Русі-Украіні знайшло собі добрий притулок і було поширене украінськими дрібницями, як свидчить про те сама мова, і додаткові фантастичні риси, мабуть, старо-украінського твору. Князь Роман, по литописі, «устремился бяше на поганыя яко и левъ, сердитъ же, бысть, яко и рысь, и губяше яко и крокодилъ, и прехожаху землю ихъ, яко и орелъ, хоборъ бо бѣ яко и туръ, ревновавше бо дѣлу своему Мономаху, погубившему поганыя Измаилтяне, рекомыя половци, изгнавше Отрока въ Обезы (це б то Абхазію) за желѣзныя врата, Сърчанову же оставшю у Дону, рыбою оживишю; тогда Володимиръ Мономахъ пилъ золотымъ шеломомъ Донъ, приемши землю ихъ всю і загнавшю окаяньныя Агаряны. По смерти же Володимерѣ, оставьшю у Сѣрчьяна единому гудцью же Ореви, посла и въ Обезы, река: Володимиръ умерлъ есть, а воротися, брате, пойди въ землю свою; молви же ему моя словеса, пой же ему пѣсни половецкія; оже ти не восхочеть, дай ему поухати зелья, именемъ евшан. Оному же не восхотѣвшю обратитися, ни послушати, и дасть ему зелье; оному же обухавшю и восплакавшю, рече: «да луче есть на своей землѣ костью лечи, нели на чуже славну быти. И приде въ свою землю, отъ него родившюся Кончаку, иже снесе Сулу, пѣшь ходя, котелъ нося на плечеву».

Гарним літописним оповіданням про евшан користовались новійші поети. Хоч це оповідання цілком пристосовано до половців, але те, що літописець ім зацікавився і докладно привів ёго доказує, яку велику вагу давали пісням в до-монгольській Русі-Украіні.

В цім маленькім оповіданнячку чимало поважних дрібниць, напр., «рибою оживщю», що означа в Сирчанові перевертня, пив золотим шеломом воду з Дона, як в Слові о полку Игоря, «снесе Сулу», «пѣшь ходя котелъ нося на плечеву»—темні вирази.

Профессор Маркевич, перелічивши добре народні оповідання староі літописи, здається на ту думку, що велике число оповіданнів староі літописи безперечно доказуе істнування в XII віці епичноі поезіі, може,

[1]) *Бестужевъ-Рюминъ*, О составѣ русск. лѣтописей до XIV в., 40, 44.

цілих поем, як ще ранійш висловлявся Полевой. Нажаль, усі оповідання так вплетено в літописний текст, що дуже важко, а инколи зовсім не можна розріжнить їх цілком. Сами літописці очевидно не розбирались, де правда і де казка, і часто користуються казками, як фактами [1].

В самій мові старої київськоі літописи е такі вирази, які тхнуть українщиною, напр.: «А думай-гадай о Русской земли, и о своей чести, и о нашей» (в думі про Хмельницького: «тільки Бог святий знае, що Хмельницькій думае-гадае»), або «паде снѣгъ великъ въ Кіевской сторони, коневи до черева на Велыкдень», або «и вложиша и (галицького кн. Володиміра въ укропъ, и молвяхуть, яко дна его подступила» [2]; досі укропом на Украіні звуть гарячу воду, а дною—біль в животі, особливо у жінок болість матки.

Просторою скринею старої русько-украінськоі поезії зьявляеться Слово о Полку Игоря. З цёго великого капитала користовались вже багато украінських вчених—Максимович, Огоновський, Потебня. І справді, в Слові перш маемо цікаву вказівку, що вже въ XVII віці було два напрями в поезії—старі замишлення, вільні, розгонисті, в яких співці, вславляючи князів, літали думками, як орли по-під небесами, і поруч з ними виникали вже історичні пісні, котрі ближче стояли до обставин життя, може, дещо брали з письменних джерел, по формі і змістові, мабуть, були предками пізнійших козацьких дум.

В «Слові»—«чръна земля подъ копыты костьми была посѣяна, а кровію польяна, тугою взыдоша по русской земли». В українській думі XVI в.: «чорна земля зорана і кулями посіяна, білим тілом заволочена, а кровію зполощена».

В «Слові» наступаюче військо змалёвано такечки: «Чръныя тучя съ моря идуть, хотять прикрыти четыре солнца, а въ нихъ трепещуть синіи молніи. Быти грому великому».—В думі: «Із-за гори хмара виступае, вихожае, до Чигирина громом вигремляе, на украінськую землю блискавкою блискае....» це б то на неі йдуть вороги.

Невідомий автор Слова повен любовью до пісень рідного краю, пильнуе іх, почасту користуеться іми, згадуе про них. Після того, як Игоря взято у полон, «готскія красныя дѣвы воспѣша на брезѣ синему морю» (в Криму), звоня рускимъ златомъ, поють время Бусово, лелѣють месть Шароканю», а коли Игорь утік додому: «дѣвицы поють на Дунаі; вьються голоса чрезъ море до Киева.... страны ради, гради весели, пѣвше пѣснь старымъ княземъ, а потомъ молодымъ». Мабуть, в

---

1) *Маркевичъ*. О лѣтописяхъ 145, 155.

2) *Максимовичъ*, Соб. сочин. III, 223—224.

XII в. і на Русі-Україні жіночі пісні були такі гарні, що автор Слова переносив їх славу на береги синёго моря та Дунаю і гадав, що і там чути такі ж пісні. Та, мабуть, толі і в жіночих піснях зміст був висший, з славою князям або з плачами за їх недолю.

Слово повно такими ж чудовими по красі звіртаннями до природи, до рослин, до звірів, до сонця, вітру, якими славна і пізнійша українська поезія—прямий доказ, що це твори одного народа, одного творчого духа: «Ничить трава жалощами, а древо з тугою къ земли приклонилось». Після того, як Игорь утік, ховаючись иноді в заросляя по Донцю, Донець ёму промовив: «Княже Игорю! не мало ти величія, а Кончаку нелюбія, а русской земли веселіа», а Игорь одповів ёму «О, Донче! немало ти величія, лелѣявшу князя на влънѣхъ, стлавше ему зелѣну траву на своихъ сребреныхъ брезѣхъ, одѣвавшу его теплыми мъглами подъ сѣнію зелену дереву: стрежаше его гоголемъ на водѣ, чайцами на струяхъ, чрьнядьми на ветрѣхъ».

Таку ж промову до річки маемо і в пізнійших українських піснях, напр.:

Ой ти, Дніпро брате, скажи мені правду?
Ой скільки у тебе річок упало?
Ой упало у мене річок сорок і чотирі... [1]).

В Слові Дніпро зветься Словутичем, теж в думі про Самійла Кішку (козаки до Дніпра Славути низенько уклоняли) і в думі про смерть Хведора Безрідного (козаки їдуть Дніпром—Славутою [2]).

Далі Слово показує, що в XI і в XII віках гарних воёвників звали соколами, плачущих жінок—зозулями ворогів—чорними воронами, людей хоробрих—буйними турами, дівчат і молодих князів—красними, гарних співців—соловьями: за малими винятками теж знаходимо в українських піснях XVII в.

Франко звернув увагу на дуже цікавий письменний памьятник старовини—старорусьску поему на апокрифичну тему про Лазареве воскресения. Звісна вона в трёх рукописях XVI віка у трёх списках, з котрих один мае великоруські прикмети, один білоруські і один, очевидно, південний русько-український. «Слово о Лазаревом воскресенії» змістом мае дуже популярну в старовину тему про визволеня грішників з аду Христом. Написано воно було якимсь письменним чоловіком на грунті апокрифичного евангелія Никодима і збудованого на ёму старого Слова св. Епифанія Кипрського на велику суботу. По думці Франка, русько-українська переробка сяга в XIV, а може навіть і в XIII вік, в далеку добу дружинного укладу,

[1]) *Чубинскій*, «Труды», V, 1013.
[2]) *Антоновичъ и Драгомановъ* Ист. п. м. н., I, 217, 251.

і повинна служить доказом, що дружинна поезія мала не тільки світські пісні про битви і походи, але і поеми духовні, церковні, на апокрифичні теми. На такі думки схиля велика схожість деяких виразів Слова о Лазаревом воскресенії з Словом о Полку Игоря. А саме:

В Слові про Игоря: «Боянъ бо.... своя вѣщіе персты на живыя струны восхладаше».

В Слові Лазаря: «вкладывая персты своя на живыя струны» — так в київськім списку, а в списку північнім з додатком «очитыя персты».

В Слові про Игоря: «солові веселими пѣсьнями свѣтъ повѣдають».

В Слові про Лазаря: «Воспоимъ весело дружно пѣсьни днесь».

В Слові про Игоря: «Уже бо братіе невесела година въстала».

В Слові про Лазаря: «Се бо время весело наста».

В Слові про Иг.: «А мы уже, дружино, жадни веселія».

В Сл. про Лазаря: «А того естьми, дружино, много ждали дній».

В Сл. про Иг.: «Туга умъ полонила».

В Сл. про Лазаря: «Тугою сердце тѣшать, тугою одержимы есмы».

В Сл. про Иг.: «Тоже звонъ слыша давный великій Ярославъ».

В Сл. про Лазаря: «А оуже слышю топотъ перскихъ коней» (це б то в обох разах на великім віддаленню) [1]).

Така подібність в виразах наводе на думку про прямий вплив Слова о Полку Игоря на Слово про Лазаря.

Придивляючись до зміста старих письменних памьятників, найбільш до Слова о полку Игоря, поодиноких ёго виразів і окремих слов і рівняючи іх до пізнійших українських пісень, можно зазначити, що українська поезія истнуе здавна. З протягом літ вона тільки змінялась, слідкуючи за народним життям. Коли перевелись князі, коли зникли погані половці, а замісць іх явилась ще поганійша татарва, то годі вже було згадувать про давніх князів, або іх вславляти. Нові обставини життя дали для пісень новий зміст, при більш-менш старих формах поетичноі творчости. На першу чергу стали невільницькі думи, які, слідком за течією життя, або журились за тими, що нудились в неволі, або вславляли тих, котрі утікали з полону, а також і тих, що на степах та на морі бились з ворогами. Як в XII в. співали славу князю Игореві за те, що він утік од половців, так в XVI і XVII віках співали славу трём братам, що утекли з Азова, Самійлові Кішці, що збунтовав невільників на галері, перебив турок і утік додому.

Найдавнійший спомин про думи знаходиться в анналах польського письменника Сарницького 1506 р. По ёго словах, думи складались в шанобу героів; співали іх жалібним і сумним голосом—voce lugubre

---

[1]) *Франко*, в. Записк. Наук. Товар. Шевч., т. XXXI.

трохи хитаючись з боку на бік: «Per idem tempus duo Strussii fratres adolescentes strenui et bellicosi, a Valachis oppressi, occubuerunt. De quibus etiam nunc *elegiae quae Dumas russi vocant canuntur voce lugubre* et gestu canentium se in utramque partem motantium id, quod canitur, exprimentes».

Про думи згадує польський песьменник XVI в. Петрицький «ruskie łamenty, podolskie dumy». В 1547 р. музика Яндух заробив золотий за те, що гарно співав думи. Польский письменник кінця XVI в. Чагровський мімохідь теж згадує про думи [1]).

Поляки о половині XVII в лічили думи вже давніми піснями. Віршописець з 1650 р. замісць різанини козаків з ляхами бажав, як далеко більш краще, by grali ukrainne dumy *jak przed laty* Turków bili polacy y mèzne chorwaty [2]).

В Київській короткій літописі в оповіданні про звитяжество кн. Острожського над московитами під Оршею в 1515 р. висловено таку віршову похвалу, яка трохи звязує по змісту і кшталту Слово о Полку Игоря з пізнійшими думами:

.....Великославному Господарю Королю Жигимонту Казиміровичу, буди честь и слава на вѣки, побѣдившему недруга своего Великаго Князя Василія Московского, а гетману его вдатному Князю Костантину Ивановичу Острожскому дай Боже здоровье и счастье впередъ лѣпшее какъ нынѣ побилъ силу великую московскую, абы такъ побивалъ сильную рать татарскую, проливаючи кровь ихъ бусурменскую [3]).

Що думи въ XVII в. мали вже велике росповсюдження і великий вплив, доказом тому служе «Duma ukrainna» в «Silva Rerum» — рукописі XVII віка. Починается вона так: «Скажи, гучна моя бандуро, яку думу нам заспівати? Скажить, дзвинкі струни, яке життя найкраще». Далі невідомий автор згадує, як вбогі дніпрові козаки з небезпечністю пропливають на човні через камьяні пороги, годуючись тільки бридкою соломахою. Найкращим життям потайний співець личе життя воєвника. Польський письменник Третьяк в студії про цю думу подає таку гадку, що ця чудернацька дума зложена, мабуть, яким-небуть польським жолнером на березі Дніпра, може, з тих кварцяних жолнерів, що стерегли південні кордони Речи Посполитої за часи короля Сигизмунда Августа. По думці Третьяка, «Duma ukrainna» написана між 1585 і 1632 роками під впливом поезії Кохановського, особливо ёго Sobótki [4]).

---

1) *Ткаченко*, въ Кіевск. Стар., 1907, VII, 144.

2) *Франко*, Хмельнищина в віршах сучасних, в Записк. Н. Товар. Шевч., XXII, 13

3) *Перетцъ*, Изсл. и матер., III, 9.

4) *Кіевск. Стар.* 1899, VI, 123.

В 1857 році чеські вчені Градиль і Иречек видали чеську граматику свого земляка Яна Благослава, що вмер в 1571 р., одного з найученійших чехів XVI віка. Граматика Благослава не була надрукована і звісна тільки по одній рукописі. В дуже цікавім ії одділі про славьянський діалект знаходиться пісня про Штефана воеводу; чув ії якийсь-то Никодим у Венеції і звідтиль заніс до чехів в Прагу. На вдивовиж, пісня ця вьявляться українською, а як Благослав помер в 1571 р., то вона була записана раній і, мабуть, була на Україні дуже поширена, коли зайшла навіть в далеку Венецію. В «Časopis Čes. Musea» 1876 р. Конст. Иречек, цітуючи Ягічеву статю про славьянські пісні про Дунай, зпинився. між иншим, на пісні про Штефана XVI в., і висловив свое здивовання, що досі ні Ягіч, ніхто другий з славьянських учених не зацікавився цією одинокою в своїм роді памьяткою старої украинськоі народноі словесности. Після того пісні цій пощастило. Незабаромъ на цей поклик відгукнувся харьківський проф. Потебня спеціальною працею, яку сперш надруковав в вороніжських «Филологическихъ Запискахъ» 1877 р., а потім видав окремо невеличкою книжечкою під заголовком «Малорусская народная пѣсня по списку XVI вѣка». Розібрано текст пісні з лінгвистичного боку і дано чимало розвідок про розмір пісні і про початки як цеі так і других пісень взагалі. В 1907 р. Франко в Записках Наукового товариства імени Шевченка в «Студіях над народними піснями» в першу чергу розглядів пісню про воеводу Штефана. Тут наведено критику на статю Потебни і досить докладно розсказано про граматику Благослава і про історичні обставини, які одбилися в змістові пісні про Штефана. Франко наводе сперш пісню так, як вона записана у Благослава, а потім, вважаючи на ії пізнійши великоруські і украиньскі варіанти, приводе повний ії текст, в якому, по ёго думці, могла вештаться ця пісня в старовину по Україні. Ріжниця невелика: въ старій пісні 21 рядочекъ, а в гипотезній франковій 25, на 4 більш. Спиняючись тільки на першій, в ії транскрипції латиницею, маемо на оці таку давню і гарну пісню;

Dunaju, Dunaju, ćemu smuten tećeś?
Na verśi Dunaju try roty tu stoju:
Perwśa rota Turecka,
Druha tota Tatarska,
Treta rota Wołoska.
W tureckym roté śablami śermuju,
W tatarskym roté strylkami strylaju,
Wołoskym roté Stefan wyjwoda.

W Stefanowy roté dywońka płaćet,
J płaćući powidała: «Stefane, Stefane!
Stefan wyjwoda, albo mé pújmi, albo me liśi»
A śto mi rećet Stefan wyjwoda?
«Krasna dywonice, pújmił bych te dywońko,
Nerownajd mi jes, liśił bych té, milenka mi jes»,
Sta mi rekła dywońka: Pusty mne Stefane,
Skoću ja w Dunaj, w Dunaj hłuboky,
Ach kdo mne dopłynet, jeho ja budu».
Néchto mé dopłynuł krasnu dywońku,
Dopłynuł dywońku Stefan wojwoda,
J wzał dywónku za biłjiu rućku:
«Dyvońko, duśenko, milenka mi budeś. Amen».

Пісня записана була не без помилок; де-що пропущено, а де-що передано на чеський лад. Вважаючи на поправки Потебни і Франка, без додатків, пісня повина мати такий вид:

Дунаю, Дунаю, чему смутен течешь?
На версі Дуная три роти ту стоють:
Перва рота Турецька,
Друга рота татарська,
Третя рота волоська,
В турецькій мі роті шаблями шермують,
В татарській мі роті стрілками стріляють,
В волоскiи мі роті Штефан воевода,
В Штефановій роті (та) дівонька плачеть
(Та дівонька плачеть), плачучи повідала:
«Альбо мене пуйми, альбо мене лиши!»
А што мі речет Штефан воевода.
«Краспа дівонице, пуймил бих тебе, дівонько,
(Пуймил бих тебе), неровная мі ес,
Лишил бих тебе, миленька мі ес»,
Што мі рекла дівонька? Пусти мене, Штефане,
«Скочу я у Дупай, у Дупай глубокий,
А хто мене доплинет, ёго я буду»,
Нехто мі доплинул красну дівоньку,
Доплинул дівоньку Штефан воевода,
І взял дівоньку за білую ручку:
«Дівонько, душенько, миленька мі будеш».

По мові ця пісня галицько-руська. Хоч въ устній передачі стерто деякі особливости, Франко вбачае тут мову підгірську чи краще покутську. Самий зміст дуже росповсюджений у славьян, особливо на Україні: головний ёго мотив, як закохана дівчина хоче утопитись, а ii рятуе молодий козак, часто зустрічается въ жиночих, найбільш весільних піснях. На варіанті XVI одбились тогочасні політичні відносини західнеі Украіни до Молдавіі в формі спомину про воеводу Штефана. В XVI віці в Молдавіі в ріжні часи було пьять воевод з йменням Стефан, і ймення якогось з них проскочило в пісню по тим жвавим стосункам, які Украіна в XVI віці мала з молдаванами та волохами, у котрих в ті часи письменність була славьянська з великими впливами староі Руси-Украіни [1]. Пісню збудовано на стародавній символиці, яка трохи одбилась на колядках, як то—переплить Дунай, вскочить в нёго, вирятовать з річки дівчину, перейти через міст або перенести дівчину через воду—все старі символи кохання, шлюбу та весілля. Три роти звичайне в піснях і в казках троення: «Ой йдуть ляхи на три шляхи» і так инше, для розвитку зміста. Е варіанти білоруські і великоруські, записані навіть в Сибиру [2]. Так далеко росходились ця стара пісня, що знали ii колись од Сибиру до Венеції.

З старихъ украінських письменніків XVI і XVII віків на деякі народні звичаі і пісні натякають Іоан Вишенський кінця XVI віка, Петро Могила і Касьян Сакович о пів XVII віка, Лазарь Баранович і Антоній Радивиловський—письменники кінця XVII віка; останні два тільки деякими приказками.

Найбільш цікаві вказівки Іоанна з Вишни. В листі до князя Острожського він писав: «Коляди з міст і сел ученіем виженитe.... Щедрий вечер из міст, из сел в болота заженіте, нехай з дьяволом сидить.... Волочельное по Воскресеніи, з міст і з сел виволокши, утопите.... На Георгія мученика праздник дьявольский на поле исшедши сатані офіру танцами і скоками чинити разоріте.... Пироги і яйца надгробни в Острозі і где би ся знаходило упраздніте, би ся в христіанстві тот квас поганський не знаходить. Купала на Крестителя утопите і огненное скаканіе одсічите.... Петр і Павел молят вас да потребите і попалите колиски і шибениці, на день іх чинени на Волині і Подолю, і где би ся только тое знаходити мѣло».... [3].

---

[1]) Як., напр., свідчать грамоти XV—XVI вв., друковані в IX т. болгарського «Сборник за народни умотвор», 1893 р.

[2]) *Потебня*, Малор. пѣс., 51 и др.

[3]) *Акты* Юж. и Запад. Россіи 1865, II.

В релігійній полемиці Петра Могили з перевертнем Касьяном Саковичем, що з православія перейшов в унію, а потім в католицтво, в «Литосі» першого і в «Перспективі» другого, порозкидано вказівки на деякі весільні звичаі о половині XVII в., на попівські скоки при обвожденіі молодих коло аналоя, на підстригання у них волос, на дякування піснями батькам після обіда [1]).

Чималу вагу мае опублікований Франком текст українськоі пісні з першоі чверти XVI в., що була перш надрукована ще 1625 р. в одній полській брошюрі, захованій досі в однім примірнику в краківській бібліотеці кн. Чарторийських, під заголовком «Seymu Walnego Domowego Artykułow szesc.... Przydano do tego y insze rzeczy smieszne ku czytaniu». Тут якийсь-то Дзвоновський малюе завзятого козарлюгу Плахту і надае ёму таку пісню, яку співали на Украіні за ті давні часи про дівчину Кулину та козака, в формі такого поміж ними діалога;

Кулина.

Ой, козачейку, пане ж мій,
Далек же маеш домик свій?

Козак.

При березі при Дунаю.
Там я свою хижу маю:
Ліс зелений, оздоблений
Красним цвітом, густим листом,
То дім мій, то покій.

Далі Кулина пита, як він поведе іі, а козак одмовля, що привяже іі до коня тороками. На питання про харчі, козак каже, що вони істимуть саламаху. На питання Кулини, що за роскіш ій буде, козак каже: в день будеш коні пасти, в ночі при мені ляжеш спати.

Войлочище під бочище.
А сідлище в головище,
В дубровиці на травиці
Я закрию і прикрию
Гармаком, жупаном.

Дівчина йде за козаком, котрий далі виясня ій, що домівка ёго Запоріжжя, де козак що мае, то коли не пропье, то програе. Дівчина пізнае тоді, що скарб козачий дуже малий, що ій там ні з ким буде

---

[1]) *Сумцовъ*, в «Кіевск. Стар.». 1883, XI, 510.

жити та розмовляти, ні сестриці, ні зовиці, один козак голота, і вона хоче додому, на що казак швидко згожується:

Ко чортом, всім лихом,
Люб човном, люб конем.

Бідна, зведена дівчина наріка на свою нещасну долю і проклина козака.

Би пропав, що мене взяв,
Дівчину зведену.

Пісня про козака і Кулину захована до наших часів в кількох варіантах, записаних в Галичині и на Україні і надрукованих в збірниках Чубинського, Головацького, Грінченка. Цікаво, що въ галицьких варіантах, дуже близьких до старого варіанту Дзвоновського, вдержалось навіть ймення Кулина [1]).

В грунті пісень про Кулину лежать пісні західні про те, як дівчина утікла з лицарем і потім каялась, пісень дуже росповсюджених ще в давні часи [2]). Американський вчений Чайльд зібрав велику купу варіантів цієі пісні, залічивши теж і українські.

В польській рукописі першоі половини XVII в. (поміж 1633—1650 р.) під заголовком «Wiersze i piesni erotyczne» знайдено дві українські пісні. Було іх тут більш, та нажаль більша частина загублена, і захована тільки одна пісня цілком, а друга хоч в досить значній частині, але в попсованій постаті. Перша пісня по змісту і формі дуже цікава і цінна:

Ой в місті Переяславлю, Переяславлю, посеред ринку
Продавала, продавала бабусейка той хрін,
Гдем ся взяв козак Охрин (Охрим),
Вхопив і оскребтав і зьів той хрін, той хрін.

Перші два рядки і четвертий повторяються по двічі у всіх останніх куплетах, з тими маленькими змінами, що в другім куплеті бабусенька продавала редьку, а козак Хведька вхопив і зьів; в третім—бабусенька продавала перець, та де взявся козак Ференц (?), вхопив, побив і потер перець, в четвертім—бабуся продавала кобзу, де взявся зо бзу козак, вхопив, заграв і потовк козбу; в пьятім—бабуся продавала дуди, вискочив козак з буди, надув і спалив дуди; в шостім—бабуся продавала яйця, де взявся козак здрайця і зьів яйця і в останніим сёмім куплеті сороміцького змісту бабуся продавала щось, де не взявсь козак з

---

[1]) *Франко*, Козак Плахта, въ Зап. Н. Тов. Шевч. 1902, III, 1—28. Два теж старих варіанти пісні про Кулину видав Яворський торік (1909) в «Два замѣчательныхъ карпаторусскихъ сборника XVIII в.».

[2]) *Child*, The engl. and scot. ballad, I № 4, VI, 496, VIII.

маку, вхопив, помяв і вилизав те неподобне, що продавала бабуся. Пісня записана добре, цікава.

Далеко слабша і поплутана друга пісня:

Постой, постой, голубонько, розмовлю з тобою,
Не журися, мій миленький, будем жити зо мною.
. . . .
Бодай ворога напала туга,
Що міні розлучаеть миленького друга.

Пісня мае пастать компиляції з сшитка двох пісень [1]).

Од XVII віка заховано багато схоластичних віршів більш—меньш народного пофарбування, иноді з значними українськими народними рисами по змістові і мові. Насамперед цікава вірша 1651 р., вписана в кінці латинськоі книжки «De militia equestri, antiqua et nova a Hermanno Hugone». Вірша ця знайшла розвідку у проф. М. Петрова і у П. Житецького в Archiv fur slav. Filol. Ягіча 1877 II (298—301). Зложена вона була десь на заході України. Заголовок такий: Дума козацькая о войні з казаками над рікою Стиру на те нуте «ой постив бім я сім понеділків, осьмую неділеньку». Вірша досить вірно малюе, як ляхи розбили під Берестечком на річці Стирі українців і спільників іхніх кримських татар. Вірша велика. Починаеться вона такечки:

Ой ріко Стиру, що Хміль о віру,
Як і я всёму миру,
Где в Дніпр впадаеть, оповідаеть,
Радость з войни, чи миру.

Початок, заплутаний і темний, означа:

«Ой ріко Стиро що в Дніпр впадаеш!
Що робить Хмельницький за віру?
Що мирові оповідаеш: радість з війни, чи мир?»

Як близько стоіть ця вірша до народноі мови, можна бачити з наступноі іі частини:

Хан утікаеть і куш мияеть.
Наметов одбігаеть,
Ляхи гонили, татаров били,
Хан ся не оглядаеть.
Тут зась козаки, хотя і юнаки,
Ой різко утікали:
Ляхи гонили і іх стинали,

---

1) *Щурат*, в Зап. Наук. Т. Шевч. 1906 VI, 131.

Аж табур розорвали,
І гди би почі тьма на помочі
Козакові не била,
Не одна мати, гди б кто дал знати,
Козацькая завила.
І так Бог знаєть, що бульш бить маеть.
Татари обступили,
Затим бульш ляхув, а у нас страхув,
Бо нас тут обточили,
Три крот клапязи і упадали,
Короля смо просили,
По здоровому, люб по старому,
Що сьмо іще жили,
Мовить не даеть, з очу зганяеть:
«Видайте ми гетмана,
Панов слухайте, старшину знайте,
А ідіть бити хана».
Панов слухали, старшину знаім,
Татаров будім бити,
Але старшини нашоі дружини,
Ніт вісти, як одступити».

З останніх слів легко дізнатись, що вірша зложена була людиною з козацькоі старшини, далеко не такоі вже прихильноі до народа, як то здавалось авторові.

Дуже цікава вказівка, щоб віршу цю співать, як співали пісню «ой постив я сім понеділків», яка пісня зустрічається і в пізнійших збірниках, напр.,

Понеділковав я сім понеділків, восьмую неділечку,
Принеси, Боже, кого мені гоже на мою постілочку [1]).

Про великий вплив народноі пісні свідчить старий збірник, з перших рокив XVIII віка, знайдений і надрукований проф. М. Грушевським в «Записках Наук. Товар. Шевченка» 1897 р. Хоч співали ці пісні якісь то школяри давніх часів, які користовались часто і деякими сороміцькими польськими тогочасними поезіями, але все ж таки е тут багато і українського, напр., пісня про те, як комар звалився з дуба.

В рукописяхъ XVIII в., до 1729 р. і пізнійшихъ, Перетц знайшов багато українських народних пісень, перероблениых на великоруський лад, напр.:

[1]) *Чубинскій*, Труды, V, № 55.

Породила чечетка семерих дочерєї....

А у поли річка, через річку кладка....

Ахъ мне жаль не малий, на серденку нудно,
Мнѣ молодой з нелюбом жить на свѣтѣ трудно....

Посѣю я лободу....

Щирим серцем любилем
И до тебе ходилем....

Да оралъ мужикъ при дорозѣ....

Бѣдна моя головонька....

Пойду въ дубровоньку, гляну во свѣтоньку....

Велѣла мнѣ мати зелен ячмень жати....

Здається, нічого такого не має в українській словесності, що б більш, ніж ці старі скалічені пісні, вказувало на швидку і безмежну денаціоналізацію українських суспільних верхів в XVIII в., як мало було в них почуття до краси народного слова і як вони нівечили єго останні забудки.

Пісня про смерть комара, яка знаходиться в збірниках Чубинського (V, № 205), Головацького (II, 503), добре була звісна вже в першій половині XVIII в. навіть у Великороссії в досить гарній українській формі. Пісня була хідка, зустрічается в ріжних старих збірниках. Комара ховають хрущ, овод, журавель, муха. Цікаво, що в збірнику Грушевського з початка XVIII в. коло небіжчика кладуть стрілочки, а зверху тугесенький лучок, в ознаку, що тут «лежить комарище--славний наш козачище» [1]).

Придворний царський гусляр з українців Василь Трутовський в 1776 році видав «Собраніе русскихъ простыхъ пѣсенъ съ нотами». В 1782 р. було друге видання, а в 1796 р. трете. Це був перший нотний пісенник, зложений з тих великоруських і українських пісень, які співав Трутовській і в яких кохався при дворі найбільш Потемкин, чудернацький пан, людина дуже привередлива, але не без живого почуття поезії і штуки. Українські пісні ввійшли в 3 и 4 частину збірника Трутовського. В переднім слові до першого випуска Трутовський каже,

---

[1]) *Перетцъ*, Изсл. и матер. I, 309.

що він силкувався зберегти співи в точності і держався простих голосів. Цікаво бачити по цій старійшій збірці, які українські пісні найбільш уживали в Петербурсі як українці, так і їх вельможні слухачі; а українці; або хоч той же Трутовський, мабуть, харчувались тими рідними піснями, які на їх очі були найкращими по співу. Пісні такі:

1. Ой гай, гай, гай зелененький.
2. Ой коли я Прудиуса любила, любила.
3. Ой кряче, кряче та чорненький ворон.
4. Чи ж я кому виноват.
5. Чайка.
6. Болить моя головонька.
7. Та ходивъ ченчик.
8. Добре тиі ляхи чинять.
9. Ой зрада, чорні брови.
10. Ой Сербихо.
11. Северин.
12. Ой сорбине черноусе.
13. На тим боці на толоці.
14. Ой їхав козак долом—водою.
15. Наіхали до пана жида запорозці.
16. За все горазд.
17. Ой наступив чорний віл на ноги.
18. А в поле иду.
19. Взойду я на гору білими ноженьками.
20. На бережку у ставка.

Остання пісня, мабуть, була найбільш любима, бо вона мае у Трутовського ноти цілком і окремо в 1792 р. була видана в Москві невеличкою книжечкою: «Малороссійская пѣсня на бережку у ставка съ полнымъ, хоромъ, со всею вокальною и инструментальною музыкою» [1]).

Цікаво, що ця поширена в Россіі в XVIII ст. пісня по змісту дуже подібна до «Дунаю» XVI віка, де парубок рятуе дівчину, що впала в річку або ставок. Текст пісні «На бережку», як дуже популярноі, мае багато хиб, на що вказував Закревській, друкуючи іі в «Старосвѣтскій Бандуристъ» [2]).

Пісня про Прудиуса: «Ой поіхав мій миленький до млина, до млина»—оповідае, як жінка дурила з Прудиусом свого чоловіка, цілу-

---

[1]) *Симони*, Камеръ-гуслистъ В. Ѳ. Трутовскій, въ Трудахъ XII археолог. съѣзда, II, 483—484.

[2]) *Закревскій*, Старосвѣт. Бандуриста. 98.

валась, спала з ним на печі [1]); пісня на манір старої новгородськоі пісні про гостя, або купця Терентія, мабуть, як і остання, штучна переробка якого-небудь старого західного оповідання про недбалу жінку.

Пісня про «Чайку» зложена якимсь старим українським патріотом про недолю Украіни, котору скублуть усі сусіди, наче пташине гніздо на битій дорозі: хто ни їде, то і скубне.

Ой, біда, біда чайці небозі,
Що вивела діток при битій дорозі.

Пісню цю приписували Богданові Хмельницькому (Цертелев і Максимович), Мазені (Полетика в Ист. Русов), останнёму гетьману Кальнишевському (Бантиш-Каменскій), але однаково без фактичних підвалин, дуже вигадково. Хто б іі ні зложив, вона була колись в славі і дуже росповсюджена, навіть при царськім дворі, і сама цариця Катерина, що більш усіх скубла це небоже гніздо, охоче слухала пісню про «Чайку» і ухвалила іі видання.

Збірник Трутовського добре свідчить, що в XVIII віці поміж народних українських пісень було чимало штучних і складених письменниками на грунті народноі творчости і однаково хідких і любляних, тім більш, ще в де котрих штучних піснях, напр., в Чайці, одбились загальні народні почуття.

---

[1]) *Закревскій*, т. же, 103.